

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ВІЙНА

Станіслав Кульчицький
доктор істор. наук,
професор,
гол. наук. співробітник
Інституту історії України
НАН України,
м. Київ

У продовж місячної відпустки на березі Адріатики в серпні-вересні 2024 р. я перегортав в думках факти вітчизняної історії. Перегортання стає продуктивним, якщо відійти від застарілих стереотипів, передусім в термінології. Поки відпочивав, видавництво «Академперіодика» опублікувало мою монографію «Ленінська система влади і власності в окупованій Україні. 1917–1923», в якій я доводжу, що ленінський комуносоціалізм не має нічого спільного ні з вченням К. Маркса про комунізм, ні з соціалізмом європейської соціал-демократії, за винятком фразеології. **Владімір Ленін** та його соратники створили оригінальну тоталітарну конструкцію влади і власності шляхом потрійної експропріації: партії більшовиків – її вождями; радянської держави – партією більшовиків; російсько-радянського суспільства – радянською державою. Видавництво, як тепер прийнято, опублікувало за свій рахунок 120 паперових примірників монографії. Електронна версія книги вже доступна читачам в PDF-форматі на сайті видавництва.

Станіслав Кульчицький.
Ленінська система влади і власності
в окупованій Україні. 1917–1923.
Київ: Академперіодика, 2024.
Обкладинка книги

Назва монографії є неологізмом в описовій формі. Вигадувати для неологізму конкретний термін я не наважився. Суспільствознавці в усьому світі і в усі часи не спростували запевнень більшовиків у тому, що вони комуністи. На критичний розгляд моєї аргументації не можна сподіватися у найближчому майбутньому внаслідок мізерної кількості паперових примірників монографії та відсутності коштів на переклад і публікацію її англійською мовою. Тому є резон, відштовхуючись від здобутих висновків, продовжувати аналіз феномену, позначеного в історіографії як насаджуваний в Україні *комуносоціалізм ленінського зразка*. Напрямок дальшого аналізу цієї проблематики сумнівів не викликає. Йдеться про характер російсько-українського протистояння, яке дійшло апогею у вигляді «гібридної» війни від 2014 р. і повномасштабної агресії від лютого 2022 р.

На порталі Інституту історії України НАН України з липня 2024 р. розміщена хроніка перших двох років повномасштабної війни. Упорядники **Б. Логвиненко** і **В. Побережний** дали книжці запитувальну назву: «Як ми назвемо цю війну?» (видавництво «Українер», 2024, 312 с.). В анотації зазначалося: «Ця книга фіксує поточну, гостру фазу війни, щодо назви якої суспільство ще не домовилося».

Володимир Василенко (другий зліва), Вселенський патріарх Варфоломій (в центрі), Андрій Сибіга (поряд з патріархом), Станіслав Кульчицький (другий праворуч) та інші після Патріаршої літургії на вшанування пам'яті жертв Голодомору. 2 грудня 2018 р. Фото з твіттеру Андрія Сибіги

Гостра фаза достатньою мірою заслуговує назву «повномасштабна війна», і суть справи не в цьому. Російська агресія позначена назвою «спеціальна військова операція». Україна теж не оголошувала війну Росії. Проте за три роки повномасштабної війни ми починаємо розуміти, що ця війна спрямована Росією на ліквідацію української незалежності, спотворення національної ідентичності українців, заперечення їхнього права на існування, їхнє фізичне і ментальне винищення. Тільки тепер починаємо приходити до висновку, що російсько-українське протистояння в усі часи – дореволюційні, радянські і пострадянські – набувало прихований або відкритий вигляд війни. Екзистенційної війни!

Володимир Василенко. Фото: Вікіпедія

У статті **Володимира Василенка** «Місія України – знищити Московську імперію» (Тиждень, №45, 8 листопада 2018 року) стверджується, що для Росії Україна є екзистенційним ворогом: «Якщо ми уважно проаналізуємо історію і нинішній етап українсько-російських відносин, то ми можемо прийти до висновку, що Росія, російська владна еліта, російська еліта в широкому сенсі, російське суспільство вважають Україну своїм екзистенційним ворогом, не просто ворогом, а екзистенційним ворогом, і це повинні усвідомити всі – керівництво нашої держави, провідна українська верства і наше суспільство».

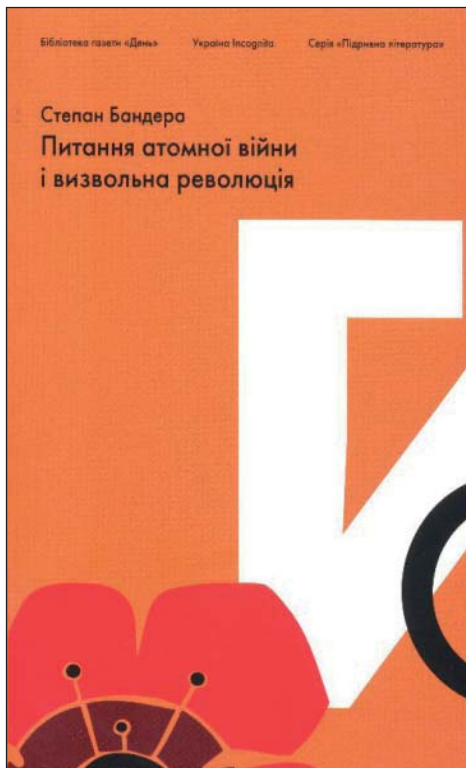
У жовтні 2023 р. Володимир Василенко пішов у засвіти. Я знав його упродовж багатьох десятиліть, але познайомився близько, коли посол нашої держави в Туреччині **Андрій Сибіга** двічі послав нас обох в Анкару і Стамбул для зустрічі з українською діаспорою. Під час наших відряджень відбулася історична подія – переговори про надання Православній церкві України автокефалії, у тому числі її заключна стадія – вручення 6 січня 2019 р. в Стамбулі Томосу про автокефалію Вселенським патріархом **Варфоломієм**. Повідомлення про смерть Володимира Василенка, який став для мене щирим другом, я сприйняв з глибоким смутком.

Поступово вираз «екзистенційна війна» почав поширюватися в політологічному дискурсі. 11 травня 2021 р. на сайті українських націоналістів (ukrnationalism.com) був розміщений допис «Екзистенційна війна». Автор – депутат Верховної Ради VII скликання, директор аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень», а після 24 лютого 2022 р. старший сержант, борець-гранатометник штурмового полку ЗСУ **Юрій Сиротюк**. В дописі зазначається, що після окупації України в часи козачства Москва вкрала українську минувшину і почала вести історію свого походження від Київської Русі, а історію православної церкви – від хрещення Русі у 988 р. Звідси випливає такий висновок: «Сам факт існування незалежної України завжди буде загрозою для Москви, а отже – агресія щодо нашої країни була цілком передбачувана».

Юрій Сиротюк. Фото: Вікіпедія

Юрій Сиротюк у цьому дописі звернув увагу української громадськості на те, що вірогідність екзистенційної (без використання цього терміну) війни не заперечував свого часу **Степан Бандера**. У праці «Питання атомної війни і визвольна революція» він передбачав, що після того, як Україна здобуде незалежність, Росія неодмінно нападе, але робитиме це не прямо, а крок за кроком, війна не матиме окреслених фронтів. І справді, упродовж трьох десятиліть незалежності в Кремлі робили різноманітні кроки, щоб підпорядкувати собі Україну – від риторики «*братерських обіймів*», супроводжуваної вирощуванням агентури всередині українського соціуму, до силових дій. Коли ж виявилось, що попри тиск північного сусіда Україна рухається в бік Європейського Союзу, тиск перейшов у гарячу стадію, чого вже не міг передбачати Бандера, – почалася «*гібридна*», а згодом повномасштабна війна з фронтами на всю довжину білоруського і російського кордонів. Не маючи військових успіхів, путінська Росія використовує проти України та її союзників атомний шантаж. Демократичні держави, від допомоги яких залежать успіхи України на полі бою, не можуть з цим не рахуватися.

Степан Бандера. Питання атомної війни і визвольна революція. Київ: Українська прес-група, 2013. Обкладинка книги

Розглядаючи сучасне російсько-українське протистояння як екзистенційну війну, треба починати навіть не від Козацької держави гетьмана **Богдана Хмельницького**, як зазначає Юрій Сиротюк, а від часів **Івана III** та **Івана IV**, коли Московська держава почала перетворюватися на імперію.

Ця імперія була одночасно і традиційною, і колоніальною. Традиційні імперії формувалися до епохи Великих географічних відкриттів, а колоніальні – вже тоді, коли у передових країнах Європи почали складатися нації, панівні кола яких прагнули експлуатувати інші, більш відсталі народи. У таких імперіях країна-завойовник посідала становище метрополії, яке забезпечувало їй прискорений розвиток за рахунок ресурсів колоніальних народів. Деякі колонії або напівколонії експлуатувалися за допомогою військово-бюрократичного апарату. Інші (напр., Північна Америка або Австралія) починали активно заселятися вихідцями з метрополії. Як правило, колонії були заморськими територіями. Виняток становила Російська імперія, яка нестримно просувалася суходолом на нові території за периметром первинних кордонів.

Оскільки Російська імперія одночасно була і традиційною, і колоніальною, то дослідники по-різному визначали в ній межі метрополії і колоній. Власне, різниця у підходах виявилася, коли постало питання про статус України: чи була вона частиною метрополії, чи її слід вважати колонією? Таке запитання могло виникнути тільки у пореволюційні часи, коли Російська імперія зникла, а Україна вперше стала геополітичним поняттям.

Чому в дореволюційній Росії первинна самоназва народу, який формувався на берегах Дніпра в IX–X ст., була загарбана імперськими ідеологами, внаслідок чого з'явилися «*руськіє*» у вигляді сукупності великоросів, малоросів і білоросів?

Відповідь на це запитання очевидна. Територія на Сході Європи спочатку адмініструвалася з Києва, а потім із Москви. Великі князі московські, які походили з київської династії Рюриковичів, підкорили уламки Золотої Орди і оголосили себе царями. Потім вони поширили владу на майже всю територію Східної Європи і почали себе титулувати царями «*Великия і Малыя і Белья Руси*». Внаслідок цього у них виникло бажання привласнити не тільки територію, але й народ, що населяв її, разом з його багатомітовою минувиною. Щоб відстояти власну ідентичність, українська інтелігенція в XIX ст. змушена була перетворити існуючий з XII ст. геотопонім «*Україна*» в етнотопонім, тобто назвати свій народ українцями.

Беручи за дороговказ династію Рюриковичів, російські історики **Василій Татищев** і **Ніколай Карамзін** підмінили нею історію народів, що населяли Східну Європу. Тим самим вони створили міф «*тисячолітньої*» Росії, яку населяв нібито єдиний «*руський*» народ, поділений на великоросів, малоросів і білоросів. Російська імперія була досить ліберальною у ставленні до колоніальних народів під скіпетром царя і дозволяла їм жити власним життям. Однак становище українців і білоросів відрізнялося від становища інших підкорених народів. Українці вважалися частиною панівної нації, якщо погоджувалися розглядати себе другосортними росіянами – малоросами. Але українська інтелігенція відстоювала право співвітчизників на окрему від росіян національну ідентичність й відповідно – на власну історичну традицію. Представники цієї частини українського соціуму нещадно переслідувалися.

Необхідно зрозуміти позицію тих, хто в дореволюційній імперії не погодився бути малоросом, а також тих, хто намагався втиснути український народ в прокрустове ложе «малоросів». Варто навести два приклади, які скажуть більше, ніж розгорнутий аналіз обох позицій.

У 1858 р. **Тарас Шевченко** відмовився співробітничати із слов'янофільським журналом «Парус», в якому в переліку слов'янських народів не були згадані українці і білоруси. Свою позицію Шевченко аргументував так: «<Парус> у своєму універсалі перелічив усю слов'янську братію, а про нас і не згадав, спасибі йому. Ми вже, бач, дуже близькі родичі. Як наш батько горів, то їх батько руки грів» (Шевченко Т. Зібрання творів. – Том 6. – К., 2003. – С. 176).

У 1918 р. група російських політичних діячів мала намір звернутися до керівників Антанти з проханням надіслати війська в Україну. Напучуючи російську делегацію перед поїздкою в Париж, голова партії конституційних демократів **Павел Мілюков** підкреслив: «Офіційне визнання слів «Україна» і «українці» неминуче потягне за собою зменшення руського народу більш як на третину і одріже руські землі од Чорного моря. Коли б навіть «Україна» на мировім конгресі й була включена в склад російської держави, але зберегла цю назву, то ми б залишили й на будуче багате поле діяльності для сепаратистів, бо поки існує окремий народ, доти домагання своєї окремої держави завжди буде мати ґрунт і рацію» (Дорошенко Дмитро. Українська гетьманська держава 1918 р. – Нью-Йорк, 1954, с. 411).

Іван Лисяк-Рудницький.

Фото: Український інститут національної пам'яті

Поширену (й нині також) в українському суспільстві думку про колоніальне становище України в Російській імперії піддав сумніву видатний мислитель **Іван Лисяк-Рудницький**. В есе «Роль України в новітній історії», уперше опублікованому в 1963 р., він зауважив: «Царська Росія мала справжні колонії, як Закавказзя та Туркестан, але Україну годі зараховувати до них. Адміністрація розглядала Україну радше як приналежну до ядра корінних провінцій європейської Росії. Економічний прогрес України («Півдня Росії») у багатьох відношеннях поступав швидше, ніж московського центру» (Історичні есе. Том 1. – К., 1994, с. 149).

Справді, наполягати на колоніальній залежності України від імперського центру не випадає. На відміну від підкорених колоніальних народів, до яких Москва ставилася, як уже підкреслювалося, досить ліберально, існування українців як окремого народу вона не визнавала. Український економіст **Михайло Волобуєв**, як свідчив Лисяк-Рудницький, характеризував специфіку України в рамках дихотомії «метрополія–колонія» таким чином: «Термін «колоніалізм» треба застосовувати тільки в тих випадках, коли держава-метрополія, експлуатуючи завойовану країну у своїх інтересах, не прагне до національної асиміляції населення останньої» (Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. Том 1, с. 169). Інакше кажучи, Україну слід розглядати як територію, яку імперський центр перетворював на метрополію шляхом фізичного або ментального нищення автохтонного населення. Це означало, що російсько-українське протистояння з дореволюційних часів набувало характер екзистенційної війни.

Підпорядкування Московською державою величезної території домонгольської Русі з центром у Києві спиралося на ідеологію «збирання земель руських», ідентичну ідеології «збирання земель золотоординських». Це був азійський тип формування імперії. Очільники Московської держави започаткували відлік її існуванню від перших князів династії Рюриковичів у Новгороді та Києві, маючи кінцевою метою злиття існуючих у Східній Європі слов'янських народностей в єдиний імперський народ. За роки правління **Івана III** та **Івана IV** з Новгорода і Пскова були виведені або знищені дворянські і торговельні еліти. Їхні землі були конфісковані, місцева система управління ліквідована, і ці території включені в Московську державу на правах звичайних повітів. Так була знищена четверта східнослов'янська народність.

Формування Російської імперії завершив **Пйотр I** на початку XVIII ст. Приєднуваним європейським територіям, які стояли вище неї в економічному і культурному відношенні (Український гетьманат, Царство Польське, Велике князівство Фінляндське) імперія надавала автономні права, але з часом почала їх «перетравлювати». Найбільш ґрунтовно вона поглинула Українську козацьку державу. На переламі XIX–XX ст. кордони України можна було визначити тільки за переважанням носіїв української мови у населенні губерній. Царство Польське спочатку мало статус монархії з найбільш прогресивною конституцією, але після двох повстань перетворилося на Привіслянський край з однією державною мовою – російською. Тільки Фінляндське генерал-губернаторство зберегло лютеранську церкву на правах державної і деякі форми національного внутрішнього управління.

Імперська політика щодо українців і білорусів характеризувалася тільки такими визначеннями: *поглинання, асиміляція, позбавлення національної пам'яті*. У російських монархів просто не вистачило історичного часу, щоб асимілювати українців і білорусів так, як була асимільована або знищена новгородсько-псковська народність.

У березні 1917 р. царська імперія розвалилася. Найбільш потужною силою народної революції виявилися ради робітничих і солдатських депутатів – органи самоорганізації народних низів, які проголосили гасла «Мир народам!», «Землю – селянам!», «Фабрики – робітникам!» **Владімір Ленін**, який прибув у Росію в квітні 1917 р., негайно висунув гасло «Вся влада – Радам!» і солідаризувався з радянськими гаслами. Дотримуючись нібито програми революційного марксизму, викладеної в 1848 р. **К. Марксом** і **Ф. Енгельсом** в «Маніфесті Комуністичної партії», він поставив перед більшовиками завдання перетворити народну революцію на комуністичну. В опублікованих ним «Квітневих тезах» йшлося про зміну назви партії більшовиків (з соціал-демократичної на комуністичну), прийняття нової – комуністичної – партійної програми і створення держави-комуни. Головним змістом тез був план захоплення влади шляхом витіснення з рад конкурентних соціалістичних партій і наповнення їх більшовиками з перетворення цих рад на державні органи.

Вождь більшовиків не сумнівався в тому, що більшовизація рад досяжна, тому що його партія, на відміну від інших, солідаризувалася з радянськими гаслами. І справді, спираючись на підтримку народних низів, більшовики в жовтні (листопаді за новим стилем) 1917 р. прийшли до влади. Перед ними відкрилася перспектива побудови суспільства, яке вони назвали «соціалістичним», розуміючи під соціалізмом першу фазу Марксового комунізму, тобто соціально-економічного ладу з розподілом матеріальних і культурних благ за потребами.

Комуністична перспектива забезпечила більшовикам стрімке перетворення з організації професійних революціонерів на масову партію, поєднану з перетвореними на державні органи радами. Однак насправді створена Леніном держава-комуна докорінно відрізнялася від утопічного в своїй основі комунізму К. Маркса, який передбачав ліквідацію приватної і встановлення загальнонародної власності на засоби виробництва. У ленінській системі влади і власності засоби виробництва, не втрачаючи ознак приватності, повинні були зосередитися в державі, а не в суспільстві.

Після захоплення влади Ленін відмовився від радянських гасел в їх первинному значенні, в результаті чого його партія набула подвійного вигляду – політичної партії і рад, наділених державними функціями. Гасло «Мир народам!» після здійсненого більшовиками розвалу царської армії було реалізоване у сепаратному Брестському мирі, який дав можливість розпочати ліквідацію буржуазії і зосередження її засобів виробництва в державі-комуні. Гасло «Землю – селянам!» було реалізоване знищенням поміщицького землеволодіння. Однак більшовикам не вдалося втягнути селян в підконтрольні державі радянські господарства і комуни, внаслідок чого це завдання відклалося на тривалий строк (до сталінської колективізації сільськогосподарства). Гасло «Фабрики – робітникам!» було реалізоване шляхом «націоналізації» засобів виробництва, під якою розумілася їх передача державним органам. Поо-

динокі спроби передати фабрики у власність трудових колективів були припинені як небезпечний для будівництва соціалізму анархосиндикалізм.

Вагомим (і негативним, до речі) внеском В. Леніна в історію і теорію державотворчого процесу була побудована держава-комуна у вигляді двох паралельних владних вертикалей – позаконституційної партійної і конституційної радянської. Завдяки двоканальній побудові держави створювалася міцна влада, пов'язана з народними масами, але незалежна від народу. Одночасно виникла додаткова вертикаль влади у вигляді органів державної безпеки. Формально вона підпорядковувалася радянській вертикалі, в усьому залежній від партійної, але фактично перебувала у розпорядженні партійної, являючи собою матеріалізоване втілення диктатури вождів. Крім боротьби з конкурентними партіями (допоки вони існували) функцією працівників держбезпеки був відбір кандидатів у депутати радянських органів, які влаштовували більшовицькі парткоми.

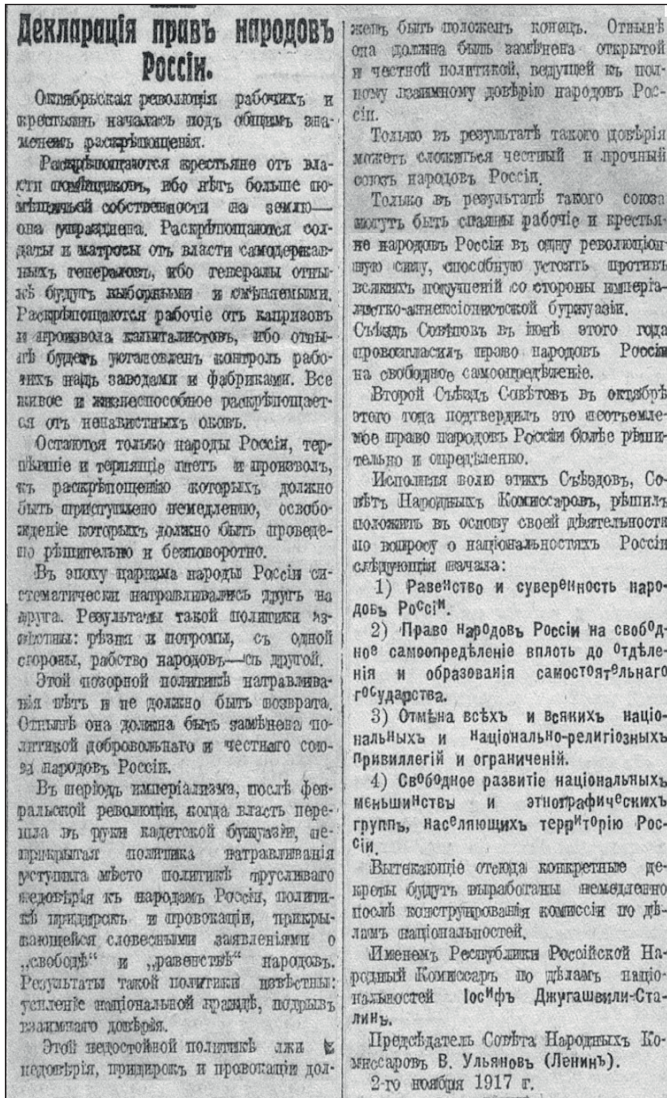
Упродовж трьох поколінь вожді більшовиків мали можливість насаджувати у суспільстві власні уявлення про минуле й майбутнє, світоглядні орієнтири, ставлення до зовнішнього світу, норми поведінки тощо. Терором, пропагандою і вихованням радянське суспільство втягувалося у спотворений світ, який формувався за лекалами комуністичного суспільства.

Усі організації, які існували легально, будувалися, як і партія більшовиків, на засадах «демократичного централізму», тобто з цілковитим підпорядкуванням нижчих ланок управління вищим. Сплікування між ними по горизонталі, тобто в обхід керівного центру, заборонялося. Тим самим зникали осередки громадянського суспільства, які народжувалися навіть в умовах самодержавного ладу. У суспільстві залишалися тільки вертикальні структури, котрі виконували роль «передавальних пасів» від державного центру у вигляді керівництва партії більшовиків до атомізованого населення.

Комітети більшовицької партії, починаючи від Центрального, контролювали всі ланки радянської вертикалі влади. На додаток вони здійснювали контроль у кожній ланці адміністративно-територіального поділу за осередками комсомолу й підпорядкованими їм організаціями піонерів та жовтень, а також ветеранськими, жіночими, національними та інтернаціональними організаціями. Радянська вертикаль контролювала державний та господарський апарати, профспілки і громадські організації. Вертикаль державної безпеки теж пронизувала товщу суспільства, складаючись зі штатних працівників та інформаторів, наwerbованих методами залякування чи матеріального заохочення. По суті, ленінська держава-комуна перемістила в товщу суспільства свій кістяк, знищивши одночасно всі не підпорядковані їй структури горизонтальної побудови.

У трирічній громадянській війні, що точилася в результаті нищення власності поміщиків і буржуазії владою, яка назвала себе радянською, перемогли більшовики. У багатонаціональній країні білогвардійські генерали були приречені на поразку не тільки тому, що чинили опір організованам в ради робітничих і солдатських депутатів багатомільйонним народним низам, а й через те, що відстоювали дореволюційне гасло тюрми народів у вигляді «єдиної й неподільної» Росії. Тим часом більшовики фор-

мально визнали право народів на вільне самовизначення аж до відокремлення і 15(2) листопада 1917 р. закріпили це лицемірне визнання урочистою «Декларацією прав народів Росії».

Декларация прав народов России. Публикация в газете «Известия ЦИК и Петроградского совета рабочих и солдатских депутатов» від 16 (3) листопада 1917 р.

Солідаризуючись по суті з білогвардійським гаслом «єдиної й неподільної» Росії, Ленін прагнув не протистояти могутньому руху пригноблених національностей, який розгортався після повалення самодержавства, а очолити його. Цей намір ставав можливим завдяки специфіці ленінської системи влади і власності. Вона утверджувала максимально централізований характер держави, але допускала можливість будувати її по радянській вертикалі в оманливому вигляді сукупності незалежних (з 1923 р. – союзних) республік-держав. Коментуючи «Декларацію прав народів Росії», нарком РСФРР у справах національностей **І. Сталін у статті**, опублікованій у жовтні 1920 р., вимагав укорінення в національних регіонах «диктатури пролетаріату». Таке укорінення, як він твердив, було «немислим без широкої організації місцевої школи, без створення суду, адміністрації, органів влади та ін. з людей, які знають побут і мову населення» (Сталин И. Сочинения. – Том 4, с. 359).

Ленінська держава-комуна формувалася як «співдружність» титульних націй. Титульною вважалася національна спільнота, яка становила більшість в кожній адміністративно-територіальній одиниці. Тому утворилася ієрархія етносів, визначена адміністративно-територіальним поділом. На чолі ієрархії (але неофіційно) були росіяни – титульна нація загальносоюзного масштабу. Титульні нації другого порядку утворювали союзні республіки-держави, третього – автономні республіки, четвертого – національні округи, п'ятого – національні райони. Етноси, які становили меншість в національних регіонах, вважалися меншинами з обмеженими правами. Росіяни (необхідно підкреслити як суттєве) не розглядалися як національна меншина в будь-якому регіоні.

Незалежно від національності, соціального або службового становища радянські громадяни були однаково безправними перед диявольським винаходом В. Леніна – державою-комуною. Уособлюваний вождями більшовиків політичний режим не залежав ні від партії, яку він підім'яв під себе завдяки «демократичному централізму», ні від суспільства, якому залишалося покірливо обирати в радянські органи влади підібраних парткомми і чекістами кандидатів від «блоку комуністів і безпартійних». Наявність багатьох титульних націй не підірвала привілейованого становища росіян. Не треба переоцінювати їхні привілеї у вертикалізованому суспільстві, поневоленому державою-комуною. Та слід визнати, що кремлівський центр відбивав передусім російські національні інтереси.

Ленінська політика національного питання вимагала визнання керівництвом більшовицької партії наявності трьох самостійних слов'янських народів на території Східної Європи, а також поділу між ними історичної спадщини Рюриковичів. Кремль пішов навіть далі, оголосивши на тривалий період боротьбу з шовінізмом панівної великоруської нації. Це не становило проблеми. Тому що у багатонаціональній державі-комуні жодний народ не мав реального суверенітету. Носієм суверенітету стала партія, а точніше – її найвище керівництво.

Такий курс національної політики прийшов у суперечність з усталеними в дореволюційному російському соціумі уявленнями про «тисячолітню Росію». Щоб замаскувати цю суперечність, тобто узгодити між собою історію народів Східної Європи і династії Рюриковичів, ідеологи комунізму висунули тезу про єдину давньоруську народність, яка з часом нібито розділилася на три братні народи – росіян, українців і білорусів. Ця теза ігнорувала закономірності етногенезу, який допускав процес злиття кількох народів в один під впливом природних або примусових чинників, але не допускав протилежний за вектором процес.

Прийнята у березні 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б) партійна програма проголошувала, що на шляху до повної єдності народів партія виставляє федеративне об'єднання держав, організованих за радянським типом. Отже, радянська державність, яка створювалася в національних республіках, щоб полегшити їх поглинення, не мала, на думку її конструкторів, тривалої перспективи. Розглядаючи 23 квітня 1919 р. становище в Україні, політбюро ЦК РКП(б) вирішило «запропонувати ЦК КПУ поставити на обговорення питання про те, коли і в якій формі може бути здійснене злиття України з Радянською Росією» (цитовано за: Єфіменко Г.Г. Формування другої радянської республіки в

Україні та її крах. Відносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні. 1917–1938 рр. Том 1, К., 2013, с. 381).

Спроби злиття України з Росією, супроводжувані втягненням селян в контрольовані державою радгоспи і комуни, призвели до краху радянської влади в Україні. Республіку окупували білогвардійці. Після їх розгрому в Україну знову увійшли з «визвольною місією» червоноармійці, і в Москві почалася дискусія щодо того, в якій формі відновлювати УСРР – як самостійну державу чи як автономну республіку з бездержавним статусом у складі РСФРР. Організований більшовицьким керівництвом IV Всеукраїнський з'їзд рад у травні 1920 р. ухвалив соломонове рішення: «УСРР, зберігаючи державну конституцію, є членом Всеросійської Соціалістичної Федеративної Республіки» (Збірник законів України. Харків, 1920, с. 245).

Проблема прискореного злиття України й Росії постала на тлі сподівань про розгром Польщі і вторгнення в Німеччину та інші країни Європи. Проте після поразки Червоної армії під Варшавою міжнародна ситуація змінилася. У жовтні 1920 р. в Ризі уклали договір про перемир'я між РРФСР та УСРР, з одного боку, і Польщею – з іншого. Договір починався з твердження: «Обидві сторони, що домовляються, відповідно до принципу самовизначення народів, визнають незалежність України та Білорусії» (Документи внешней политики СССР. Том 3. Москва, 1959, с. 246).

29 грудня 1920 р. VIII Всеросійський з'їзд рад ратифікував союзний договір між РСФРР і УСРР, в якому проголошувалися «незалежність і суверенність кожної з договірних сторін». (Історія радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду. 1917–1936. Київ, 1937, с. 153). Через це Москва змушена була в 1923 р. погодитися на утворення багатонаціональної держави у вигляді союзу республік з державним статусом і навіть на визнання права кожної з них вийти зі складу Радянського Союзу. Зрозуміло, що статус союзних республік залишався декларативним, жодною мірою не порушуючи основ створеної Леніним централізованої держави-комуни.

Запозичений з офіційних документів Центральної Ради термін «українізація» в розумінні дерусифікації уперше став вживатися в радянській Україні ще в 1920 р. Під тиском колишніх боротьбистів, які злилися з КП(б) У, політбюро ЦК КП(б)У 9 вересня 1920 р. розглянуло проект закону «Про українізацію», але відправило його на доопрацювання. Термін «коренізація» в розумінні укорінення радянської влади з усіма похідними формами, не виключаючи «українізації», прищепився тільки після XII з'їзду РКП(б).

У Москві розраховували, що «українізація» переконає українців у тому, що державна влада в республіці є не окупаційною, а «рідною», як висловлювався Сталін. У боротьбі за владу в Кремлі, яка точилася після відходу Леніна з політичної арени, Сталін прагнув підтримки українського суспільства, передусім КП(б)У. На початку квітня 1925 р. він послав у Харків на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У свого висуванця *Лазаря Кагановича*. Той почав прискореними темпами українізувати партію, армію, освіту, засоби масової інформації. Успіхи українізації досить швидко знищили небезпечну для Кремля пляму окупаційності з влади в радянській Україні.

Одночасно втягнення України в більшовицьку систему влади і власності супроводжувалося різноманітними фор-

мами політичних репресій. Більшовицька українізація оберталася винахідливим зросійщенням, коли українською мовою відбувалося витискування з свідомості народу вітчизняної історії і культури, здійснювалася атрофія національної ідентичності.

У 1932 р. Сталін завдав українському селянству «сокрушительный удар» (за його власним виразом), внаслідок якого загинули мільйони людей. Одночасно зросли політичні репресії проти людей розумової праці, які використовували українізацію як засіб пробудження національної свідомості. «Політичне зміцнення» України почав здійснювати *Павел Постишев*, надісланий в республіку з диктаторськими повноваженнями. Одягнутий замість френча (традиційної уніформи більшовицьких вождів) в українську вишиванку, цей сталінський сатрап завзято боровся з «буржуазними націоналістами». Український націоналізм уперше був позначений як головна небезпека.

Та одночасно в Кремлі мали намір показати, що національна політика не змінилася з часів XII з'їзду РКП(б). На нараді, що відбулася 20 квітня 1933 р., новий теоретик з національного питання *Николай Попов*, який прибув в Україну разом з Постишевим, заявив: «Треба дати найрішучішу відсіч спробам і українських, і великодержавних шовіністів тлумачити рішучу боротьбу проти українського буржуазного націоналізму як ревізію національної політики» (Комуніст, 1933, 29 квітня).

Після «політичного зміцнення» України Голодомором у Кремлі вже не відчували небезпеки з її боку. За підказкою Сталіна XII з'їзд КП(б)У в січні 1934 р. ухвалив рішення про перенесення столиці УСРР до Києва, маючи на увазі «дальший і швидкий розвиток національно-культурного будівництва і більшовицької українізації на базі індустріалізації і колективізації» (Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Том 1. К., 1976, с. 769).

Тим часом за межами УРСР, в Кубанському окрузі Північно-Кавказького краю РСФРР, народжувалася «друга Україна». За Всесоюзним переписом населення 1926 р. в цьому окрузі налічувалося 915 тис. українців, із яких 729 тис. розмовляли рідною мовою (Скрипник М. Статті і промови. Том 2, частина 1. Харків, 1931, с. 322). Серед українського населення цього округу політика українізації зустрічала якнайширшу підтримку. Готуючись завдати «сокрушительный удар» по селянству УСРР, яке відмовлялося працювати без належної матеріальної компенсації в силові створених колгоспах, Сталін не оминув увагою Кубань, де зростали настрої до возз'єднання з радянською Україною. 14 грудня 1932 р. була прийнята таємна постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, в якій увага Північно-Кавказького крайкому зверталася на те, що «легковажна, не пов'язана з культурними інтересами населення, не більшовицька «українізація» майже половини регіонів Північного Кавказу за цілковитої відсутності контролю за українізацією школи та друку з боку крайових органів дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації спротиву заходам і завданням Радянської влади». Постанова вимагала «негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також усі газети та журнали, що видаються, з української мови на російську мову як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову» (Голод

1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. К., 1990. С. 292–294). Наступного дня ця заборона новою таємною постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР була поширена на Далекосхідний край, Казахстан, Середню Азію та всі інші регіони СРСР. (Командири Великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. Київ, 2001. 312–313). В середині України українізація була офіційно поділена на «петлюрівську» і «більшовицьку». Зрозуміло, що «більшовицька» українізація допускалася, а з «петлюрівською» нещадно боролися.

Незабаром у Москві вирішили, що зросійщення УРСР може обійтися без маскуванню під більшовицьку українізацію. Призначений на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У **Нікіта Хрущов** підготував резолюцію чергового з'їзду республіканської партійної організації у червні 1938 р. у виразах, які не залишали сумніву в кардинальному повороті національної політики Кремля в Україні. Проте цей поворот протримався лише до часу, поки **А. Гітлер** та **І. Сталін** узгодили розподіл між собою територій у Центрально-Східній Європі, який мав загарбницький характер. Сталіну дісталася насамперед «*третья Україна*», тобто українські землі у складі Польщі та Румунії. Методи більшовицької українізації у вигляді укорінення російської влади знову стали запитаними як на західноукраїнських землях, так і в основній частині України.

З початком німецько-радянської війни більшовицька українізація стала менш декларативною. З одного боку, наділення фантомної української державності реальними повноваженнями більше не загрожувало Кремлю відділенням України. За попередні десятиліття були винищені всі, хто мав намір відкрито протидіяти радянській республіці. Одночасно вступило у доросле життя нове покоління, яке не відчувало, що перебуває у спотвореній реальності. З іншого боку, громадян України у нових регіонах треба було переконувати, що радянська влада є для них «рідною», а не окупаційною.

1 лютого 1944 р. Верховна Рада СРСР прийняла два конституційні закони: «*Про утворення військових формувань союзних республік та перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного в союзно-республіканський*» і «*Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський*». (Правда, 1944, 2 лютого). Задум конституційної реформи з'явився ще восени 1943 р. після дебатів Великої трійки у Тегерані з приводу утворення Організації Об'єднаних Націй. Реформа пояснювалася банальним бажанням Сталіна мати в ООН 16 голосів – по числу союзних республік. З ухваленням права вето для постійних членів Ради Безпеки вона втратила гостроту, але на Кримській конференції 1945 р. Велика трійка позитивно розв'язала питання про членство України і Білорусії в ООН.

Радянські газети максимально використали конституційну реформу для пропаганди в суспільстві успіхів національних республік «під зорею Радянської влади». Пропагандистські зусилля виявилися особливо корисними в західних регіонах України і Білорусії, де точилася партизанська війна. В ЦК КП(б)У надійшла така інформація із Західної України: «*З проникненням чуток про розширення прав союзних республік (а чулки поширюються швидко),*

особливо про наркомати закордонних справ і НКО серед повстанців почався розбрід, особливо серед рядовиків. Дехто казав, за яку ж таку самостійну Україну ми маємо боротися?» (Гриневиц В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни. 1939–1945. К., 2007, с. 434).

Після Другої світової війни російсько-радянська держава все більше відставала від провідних країн світу, які ввійшли в постіндустріальну фазу розвитку. Проте вона упродовж багатьох десятиліть зберігала здатність відповідати на виклики часу завдяки перетворенню на сировинний придаток розвинених країн. Диктатура вождів КПРС дозволяла концентрувати матеріальні і трудові ресурси на вузькій групі цілей, передусім на озброєннях.

Системна криза, яка дедалі глибше охоплювала Радянський Союз, змусила останнього генсека ЦК КПРС **Михайла Горбачова** розпочати політику «*перебудови*», ключовою ланкою якої стала ліквідація зв'язки між партійною і радянською вертикалями влади. Абсолютна влада компартійного керівництва над державою і суспільством зникла внаслідок конституційної реформи 1988 р., хоча кілька сотень членів ЦК КПРС і депутатів Верховної Ради СРСР цього не розуміли, коли схвалювали висунуту Михайлом Горбачовим із подачі **Александра Яковлева** ідею «повновладдя Рад». Усі вони були радянськими людьми в третьому поколінні, і так звиклися з оманливою конституційною формою влади, що вже не відчували, як «працює» її диктаторська сутність. Повнота влади після конституційної реформи зосередилася в радянських вертикалях Російської Федерації та інших союзних республік. Результат протистояння між очолюваним Михайлом Горбачовим загальносоюзним центром і державним керівництвом Росії на чолі з **Борисом Єльциним** був визначений наперед, оскільки загальносоюзний центр втратив диктаторську владу.

Радянський Союз розпався по периметру кордонів союзних республік. Від 1991 р. колишні союзні республіки пішли різними шляхами. Одні з них услід за країнами Східної Європи почали домагатися членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі. Інші обрали двовекторну політику, не маючи можливості позбутися економічної залежності та політичного впливу з боку Російської Федерації. У деяких республіках відродилися порядки, які існували до їх примусового включення в кордони царської імперії. У Російській Федерації, яка придушила спроби народів автономних республік здобути незалежність (особливо під час надзвичайно жорстких чеченських війн), збереглася ностальгія по втраченій імперії. Найбільш виразно її висловив президент РФ **Владімір Путін** заявою про те, що розпад СРСР був найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст.

У 1991 р. незалежною стала та Україна, громадяни якої залишалися радянськими людьми упродовж трьох поколінь. Цим вони відрізнялися як від громадян республік Балтії, що перебували під кремлівським пресом два покоління, так і від громадян Середньої Азії, Казахстану і Закавказзя, де московська пропаганда вкупі з вихованням молодших поколінь не спромоглася знищити більш давні історичні традиції.

Не дивно, що дерадянізація незалежної України рухалася черепащачими темпами. У західних областях республіки Москва нищила людей або спотворювала їхню свідомість упродовж тільки двох перших поколінь. Тому

після перших вільних виборів 1990 р. там виник такий феномен, як антирадянська радянська влада.

Будучи політично незалежною, Україна залишалася економічно залежною від Російської Федерації. Вхідження обох держав у ринкову економіку відбувалося за схожим сценарієм. Приватизація економічного потенціалу радянської доби новоявленими олігархами не позначилася позитивно на добробуті народу. Російські олігархи з часом були експропрійовані або лягли під політичний режим. Натомість українські олігархи пристосувалися до демократичного ладу, створили власні кишенькові партії і намагалися тримати під контролем політичний процес, не допускаючи реального реформування економіки і соціально-політичних відносин. Але в Україні формувалося громадянське суспільство, яке чинило спротив спробам керівних кіл РФ економічно, політично, культурно та інформаційно поглинути країну.

Як і всі радянські люди у третьому поколінні, я був сліпим кошеням, хоч не відчував цього. Перший зсув у моїй свідомості відбувся, як і у моїх ровесників, під час боротьби з «культури особи». Тоді я лише позбувся сліпої відданості Сталіну, в душі якої виховувався з дитячого віку. Світоглядний зсув під час «перебудови» і перших років незалежності виявився радикальнішим, ніж у моїх ровесників, тому що я раніше, ніж інші фахівці, почав «розгризати» ретельно замаскований сталінський злочин, наслідком якого відбувся Голодомор. Тоді прийшло усвідомлення, що головною проблемою незалежної України є «виповзання» з Росії.

Дарія Філіпова. Війна.

<https://nashkiiev.ua/culture/viina-ochima-ilyustratoriv-yak-ukrainski-mittsi-zahischayut-informatsiinii-front>

Перешкоди такому «виповзання» мали як внутрішню, так і зовнішню природу. Це становило, як я вважав принаймні від 1993 р., особливу небезпеку: «Процес вивільнення обох держав одна від одної далеко не закінчений, і визначити національні пріоритети та інтереси, об'єктивну міру їх співвідношення і розрізнення досить важко. Протилежних поглядів з цього приводу в Україні дотримуються не тільки політичні діячі, а й величезні маси людей. У силу інерції мислення і засвоєних від дідів-прадідів стереотипів представники російських коридорів влади мають здебільшого традиційні погляди на українців і Україну. Тобто виритул не бачать ні тих, ні ту» (Кульчицький С. Російська тінь на незалежності України. Політика і час. Київ, 1993, № 11, с. 55).

Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбувалися в РФ у 90-х рр. ХХ ст., не мали нічого спільного з демократичним розвитком. Вони підготували прихід до влади згуртованої когорти людей, які в радянські часи «турбувалися», про державну безпеку. Очоливши їх, Володимир Путін поставив за мету повернути колишні союзні республіки під контроль Кремля.

Який політичний режим утвердився в Росії після приходу до влади Путіна, яку ідеологію взяла на озброєння його команда? Після агресії проти Грузії в 2008 р. в інтернет-виданнях почав вживатися термін «рашизм», похідний від назви країни англійською мовою. Після розгортання повномасштабної російсько-української війни цей термін здобув міжнародне визнання.

Рашизм шизофренічно поєднує у свідомості людей протилежні ідеології – більшовицьку і білогвардійську. Путін активно критикує Леніна за те, що той не заперечив наявності трьох східнослов'янських народів і при утворенні СРСР визнав державність українців і білорусів. Навряд чи він не розуміє, що розпад СРСР був наслідком ліквідації компартійної диктатури в ході горбачовської «перебудови». Новоявленому диктатору важливо позиціонувати себе як політика, який прагне розширити території РФ до кордонів СРСР.

Після розпаду СРСР Росія намагалася приборкати Україну до рук, затискуючи її в «братніх обіймах», але не забуваючи витратити багатомільярдні кошти в доларах для насадження агентури в усіх сферах життя. Однак уже від початку самостійного існування союзних республік між Росією і Україною виникла безодня, позначена мовою національних прапорів. Росія обрала національним прапором дореволюційний імперський триколон, а Україна – синьо-жовтий прапор знищеної російсько-радянською владою Української Народної Республіки.

Революція Гідності показала, що український народ мав намір наблизитись до соціальних держав Західної Європи, які сприймалися радянськими людьми як капіталістичні країни. Путінська Росія відреагувала на це «гібридною» війною, яка переросла в повномасштабну військову агресію. У протистоянні з РФ Україна має підтримку демократичних держав світу. Однак на полі бою – наявні лише збройні сили України, тому що союзники не бажають воювати з ракетно-ядерною державою. Російсько-українська війна повинна завершитися нашою перемогою, тому що поразка знищить Україну і український народ. Вибору нема, війна має екзистенційний характер. ■